A KOMÁROMI ERŐDRENDSZER HELYNEVEI

A komáromi erődrendszerről már több tanulmány született, de névtani szempontból – tudomásom szerint – ez idáig senki sem vizsgálta az építészeti remekalkotást. A feldolgozás során elsősorban két monográfia (GRÁFEL 1999, KECSKÉS 1984) helynévanyagára támaszkodtam.

Az erődrendszer részei ma két ország területén találhatók, mivel a trianoni békeszerződés értelmében Révkomáromot (Komárno) Csehszlovákiához csatolták. Magyarországon az 1900 óta *Komárom-Újváros*-nak hívott egykori *Újszőny* maradt *Komárom* néven. Az *Észak-*, illetve *Dél-Komárom* elnevezés is használatos, mivel a városok a Duna két partján fekszenek. A *Komárom* helységnév szláv eredetű, tövében a *komár* 'szúnyog' szó rejlik (FNESz.).

Anonymus így szól a város alapításáról: „Árpád vezér egész Pannónia meghódítása után hűséges szolgálatáért nagy földet adott [Ketelnek]… a Duna mellett ott, ahol a Vág beletorkollik. Itt utóbb Ketel fia, Alaptolma várat épített, és azt Komáromnak nevezte" (idézi KECSKÉS 1984: 15). A Vág–Duna összefolyásának vidéke stratégiai központtá vált, a magyar állam szervezésekor Komárom megye székhelye lett. A vár mellett kiépült várost IV. Béla 1265-ben szabad királyi város rangjára emelte. A 15. században szívesen tartózkodott a várban Mátyás király, aki *Aranykert*-nek nevezte Komáromot. A 16. században végvárrá vált, Magyarország egyik legnagyobb erősségének számított, bővítését a török háborúk tették szükségessé. Föld alatti kazamaták, bástyák, sáncok, mély árkok rendszeréből állott, s bevehetetlen maradt. További korszerűsítését a napóleoni háborúk indukálták. I. Ferenc magyar király és osztrák császár a közeledő francia seregek elől 1809-ben Komáromba menekült. Felismerte hadászati szempontból kitűnő fekvését, s elrendelte, hogy a Vág–Duna torkolata közötti térségben olyan erődítményeket építsenek, amelyek alkalmasak 200 000 katona befogadására. A 19. század elején hatalmas erődrendszer kiépítése kezdődött meg, amely átvezetett a Duna jobb partjára is. Hossza 41 km, átmérője pedig 7 km volt. Révkomárom belvárosát külön 5 km hosszú várfallal *(Nádor-vonal)* övezték. A várat az 1848–49-es magyar szabadságharc idején az ellenség nem vette be. Klapka György tábornok – hat héttel a világosi fegyverletétel után – önként adta föl a várat az osztrák seregnek, szabad elvonulás feltételével. Az Osztrák–Magyar Monarchia egyik leghatalmasabb erődrendszere 1877-ben készült el.

Az erődrendszer nevei a helyneveken belül az emberi létesítmények nevei (építménynevek) közé tartoznak. A korpuszt a továbbiakban a névadás motívuma szerint rendszerezem.

1. Korra, időre vonatkozó nevek. – A vár két részből áll, s az elnevezések egyértelműen utalnak a keletkezési sorrendjükre. Komárom 1849-ből származó hadi térképén így vannak feltüntetve: *Ó vagy belső vár, Új vagy külső vár.*

Öregvár. – Törökellenes erődként építették I. Ferdinánd uralkodása alatt a XVI. sz. közepén. Az Öregvár építése 1546-ban indult meg és 1557-ben fejeződött be. A kor hadászati követelményeinek megfelelően vizesárkok, földsáncok vették körül, ágyúöntő

DOI: https://doi.org/10.29178/NevtErt.2006.16 NÉVTANI ÉRTESÍTŐ 28. 2006: 149–53.

műhellyel és lőpormalommal is rendelkezett. Falait alacsonyra építették, az őket körülvevő ellenlejtők pedig olyan magasak voltak, hogy a lövedékek gyakran elakadtak a földtöltésben. Az erőd háromszög alakú volt. Két oldalról vízen át, hajóval lehetett megközelíteni, a szárazföldi haderő csak nyugat felől juthatott közelébe. Később a központi erődöt a Vág és a Duna túlsó partján épült hídfőerődökkel erősítették meg. A többször megrongált várrészeket 1808-ban I. Ferenc újíttatta fel.

Újvár. – Korona-bástyá-nak is hívták az alakja miatt. 1663–73 között építették. Mint egy külső védmű az Öregvár megerősítését szolgálta. Ötszög alakú volt, melynek minden sarkát egy-egy bástya védte. Széles, mély vizesárok vette körül, melynek külső oldalán magas földtöltés, az ún. kontraszkarp 'ellenlejtő' húzódott. Két keleti bástyája szorosan kapcsolódott az Öregvár két nyugati bástyájához. 1810-ben építették belterületén a laktanyát, majd 1815-ben a parancsnoki épületet. Az Újvárban jelenleg kaszárnya 'laktanya' található.

2. Személyre utaló emlékeztető nevek

Ferdinánd-kapu. – Az Öregvárba nyíló 1550-ben épült főkapu I. Ferdinánd (1503–64) magyar király (1526–64), német-római császár (1556–64) nevét őrzi. 1544-ben ő rendelte el Komárom várának korszerű kiépítését.

Lipót-kapu. – I. Lipót (1640–1705) cseh király (1656–1705), magyar király (1657–1705), német–római császár (1658–1705) rendelte el az Újvár építését (1663–73), ezért róla nevezték el az egyik kapuját.

Madonna-bástya. – Az Újvár nyugati bástyáját Szűz Máriáról nevezték el, és hittek abban, hogy az mindig védelmezni fogja a várat az ellenséggel szemben. Komárom várát, majd erődítményeit az ellenség ostrommal soha nem tudta elfoglalni. Ennek jelképe a *Madonna-bástyá*-n álló női szoboralak, a *Kőszűz*, melynek talpazatán a következő latin felirat olvasható: NEC ARTE NEC MARTE 'sem csellel, sem erővel'. A közelében lévő délnyugati bástyát a 17. századi tervrajz szerint *Őrangyal-bástyá*-nak *(Ballonardo L. Angelo Custore)* nevezték.

Nádor-vonal. – Az ágyúk feltalálásával a védelem a központi erődökről az előretolt erődítésekre helyeződött. A Napóleon elől hátráló császári sereg Komáromnál gyülekezett és itt rendezkedett be védelemre. A Duna partjától az Apáli-szigetig húzódó, hat várdából 'kör, négy- vagy többszög alakú zárt erődelem' álló ideiglenes védelmi vonal építését József nádor vezette a 19. sz. elején (1809). Az ő tiszteletére nevezték el az erődrendszer egyik részét. A keresztnév azonban nem lett a név szerves része. A nádor közszói méltóságnév tulajdonnevesült; megszólításkor valószínűleg gyakrabban volt használatos keresztnév nélkül. A méltóságnév egyértelműen identifikálhatta a viselőjét egy adott korban, hiszen a király után a legmagasabb közjogi méltóság viselőjét nevezték nádornak. Az eredetileg hat négyszög alakú, földből emelt, sáncokkal összekötött *Nádor-vonal* kőből és téglából való kiépítését 1839–47 között folytatták. Az erődlánc első négy erődje elkészült, de az ötödik befejezését az 1848–49-es szabadságharc eseményei gátolták meg. Az 1870-es években 7 erődjének (I–VII-es bástya) építését fejezték be. Megemlíteném, hogy a város egykori főutcájának nevét *(Rác utca)* a városi tanács 1848-ban változtatta meg, József nádorról *Nádor utcá*-nak nevezte el. A politika hatásának köszönhető többszöri utcanévváltoztatás után *(Masaryk, Steiner Gábor utca)* a rendszerváltáskor visszanyerte a *Nádor utca (Palatínova ulica)* nevet. Az erődrendszer

megléte egyéb utcanevek keletkezését is motiválta Révkomáromban: *Bástya (Baštova ulica)*, *Vársor (Pevnostný rad)*.

1577-ben a haditanács határozatot hozott 100–100 lovas befogadására alkalmas palánkok 'cölöperőd' felépítésére, melyeknek a Dunántúl és a Mátyusföld felől jövő támadásokat kellett volna megakadályozniuk. 1585-ben megkezdték a munkát és 1586-ban már készen állt a két hídfő. 1661-ben azonban lebontották őket, s helyettük új, erősebb erődöt építettek.

Szent Miklós-palánk. – Pálffy Miklós 1548-tól a komáromi vár főkapitánya volt. A híres hadvezér rendeletére épült a palánk, valószínűleg az ő neve motiválhatta a névválasztást.

Szent Péter-palánk. – A *Csillagerőd* elődjéről van szó, amelyet Pálffy Miklós komáromi várparancsnok építtetett 1585-ben. Szent Péter a halászok patrónusaként is ismert. A halban bővelkedő folyók jó megélhetést nyújtottak annak idején a komáromi halászoknak.

A következőkben tárgyalt nevek már feledésbe merültek, csak a 17. sz. végéről származó *Öreg-* és *Újvár* alaprajzán szerepelnek az egyes erődrészek elnevezéseként (Gaspar Bouttats metszete Franz Wymes munkája alapján készült, s a révkomáromi Magyar Kultúra és Duna Mente Múzeumában található).

Szent Ignác-félhold (Meza Luna San Ignatio). – A bástya csúcsa előtt, a vizesárokban felépített félhold alakú védműről van szó. Nehéz eldönteni, hogy melyik szentről nevezték el. Talán Antiochiai Szent Ignácról, aki az első keresztény vértanúk egyike volt, vagy Loyolai Szent Ignácról, aki 1540-ben megalapította a Societas Jesut, azaz a Jézus Társaságot, amelyet a pápa, III. Pál is jóváhagyott.

Szent Kristóf-bástya (Ballonardo San Christoforo). – Szent Kristóf védőszentje volt a vízen járóknak, hajósoknak. A középkori ember hite szerint, amikor valaki meglátja Szent Kristóf képét, azon a napon nem hal meg, sőt a szent minden bajtól megoltalmazza. A hadihajózásnak gazdag hagyományai voltak a Vág–Duna torkolatánál. Mátyás király dunai flotillájának fő támaszpontját Komárom képezte a törökellenes harcok idején. A vízen megközelíthető erődben naszádosok is laktak, akik fontos szerepet játszottak a vár védelmében.

Szent Lajos-bástya (Ballonardo San Lodovico). – Nehéz kikövetkeztetni, hogy melyik szentről nevezték el a bástyát. Lehetséges, hogy a 13. században élt IX. Szent Lajos francia királyról vagy valamelyik elődjéről, illetve utódjáról.

Szent Leopold-félhold (Meza Luna San Leopoldo). – A *Leopold* magyar alakváltozata *Lipót*. Feltételezhető, hogy I. Lipótról nevezték el a bástyát, akinek köszönhetően felépült az *Újvár*.

Szent Margarita-ravelin (Rivellino Santa Margharita). – Antiochiai Szent Margit szűz vértanú szolgálhatott a névadás alapjául, aki a feltételezések szerint mindössze 15 évesen áldozta keresztény hitéért életét. Az Árpád-háziak és az Árpád-kor kivételesen tisztelt szentje volt. II. Endre szentföldi hadjáratából hazahozta Margit koponyaereklyéjét is. IV. Béla e nevet adta később szentté avatott leányának. A 17. században az Újvár területén megkülönböztették a *Császár- (Riuellino Imperatore)*, illetve *Császárné-ravelin*-t *(Riuellino Imperatrice).*

Szent Xavér-bástya (Ballonardo San Xaverio). – Xavéri Szent Ferenc (1506–1551) melléknevéből önállósult a keresztnév. Arról a várról kapta a nevét, ahol született.

3. Helynévvel kapcsolatos nevek

a) Víznévre (folyónévre) utalók

Duna-hídfő. – Ma *Csillagerőd* néven ismert. A Duna jobb partja mentén építették a hídnak a parthoz kapcsolódó építményét. Révkomáromban a latin *Danubius* 'Duna' nevet ma egy multifunkcionális központ és egy vállalat viseli. Egyébként a folyó alsó szakaszának régebbi *Ister* elnevezése egy vásárlóközpont neveként él tovább a városban.

Vág-hídfő. – Ezt az erődöt *Vág–Dunai-hídfő*-nek is nevezték, mivel a Vág–Duna torkolatához közel épült. Ezen a néven van feltüntetve 1849-ben, Komárom hadi térképén. Mindkét hídfőt 1850–70 között építették át és tökéletesítették.

Vág-vonal. – Az 1866-ban kitört porosz–osztrák háború ösztönözte a kiépítését. A *Nádor-vonal* folytatásaként a Vág–Duna mentén a várig húzódott a 4 védművel (VIII-XI-es bástya) és ütegállásokkal ellátott záróvonal.

Vág-kapu. – A IX. és a X. bástya között helyezkedett el. Érsekújvár felé vezetett, de ma már nem létezik.

b) Helységnévvel, vízparti hellyel kapcsolatosak (irányra utalók)

Apáli-kapu. – Az Apáli-sziget a Vág közepén húzódott. Az V. bástyában található kapun keresztül el lehetett jutni a szigetre. Jelenleg Kis és Nagy Apáli-szigetet különböztetnek meg. Az első a Holt-Vág mellett, az utóbbi a Nyitra és a Vág folyó összefolyásánál található.

Gútai-kapu. – A III-as bástyában található kapu Gúta felé vezetett. A város kb. 20 km-re fekszik Révkomáromtól. A „helységnévreformnak" köszönhető szlovák nevét *(Kolárovo)* Ján Kollár klasszicista költőről kapta.

Igmándi erőd. – Nevét a közeli Igmánd községről kapta. Az erődrendszer legfiatalabb része 1871–77 között épült kőből és téglából. Az épület tetejét vastag földréteggel fedték, s rajta mellvédekkel ('a várfal szélén védelmül szolgáló, kb. mellmagasságú fal') védett ütegállásokat alakítottak ki. A többi erőddel ellentétben ezt nem vizesárok övezte (az erőd távol esett a folyóktól), hanem az erőd árkának külső falában kialakított 250 m hosszú, lőréses kazamatafolyosó. 1964 óta a Klapka György Múzeum római kőtára tekinthető meg az erőd kazamatáiban ('az erődnek a tüzérségi tűztől védelmet nyújtó rendszerint föld alatti helyisége, lőkamra'). A várőrség szálláshelyéül szolgált, de hadianyag raktáraként is használhatták.

Monostori erőd. – A Komáromi erődrendszer legnagyobb kiterjedésű része. Az erőd 1850 és 1871 között épült. A téglalap alakú erődítmény minden oldalát egy-egy kisebb erőd is védte. Dél-Komárom belterületének nyugati részét *Koppánymonostor*-nak hívják. A Koppán nemzetség itteni monostorától vette nevét (FNESz.).

Pozsonyi-kapu. – Pozsony felé lehetett eljutni a kapun keresztül, amely 1844-ben épült az I-es bástya mellett. Ez volt a város egykori főbejárata Csallóköz felől.

4. Számokkal azonosított nevek. – *I–XI. bástya*: Az I–VII. erőd mindegyike ötszögű bástyából és laktanyarészből állt. Az első öt erődöt föld alatti folyosó kötötte össze. Mivel a VIII–XI. erőd a Vág partjánál húzódott, nem volt szükség hatalmasabb erődrészek kiépítésére, így a bástyák az erődgyűrű kiegészítését és a védelmi rendszer lezárását szolgálták. A bástyákat római számmal identifikálták, a helybéliek ma is így hívják őket. Pl. „a VI-os bástyába megyünk discóba" (itt *Castello* 'vár' néven bár található), vagy „meglátogatjuk a VI. erőd római kőtárát". A Vág- és a Nádor-vonalat összekötő VI. erőd az erődvonal legnagyobb bástyája. A műemlék rekonstrukciójáért 1994-

ben odaítélt Europa Nostra-emléktábla a VI. bástya déli rondelláján (’a várfalak elé ugró fél- vagy háromnegyed kör alakú bástya’) található. Az V-ös bástyában magángaléria van, melynek udvarán szobrászszimpóziumokat is rendeznek.

5. Az építmény alakjára utaló név. – *Csillagerőd:* 1585-ben épült elődjét *Szent Péter-palánk*-nak hívták. Legutóbb 1850 és 1871 között építették át, de eredeti négyágú csillag formáját mindvégig megtartotta. 1866-ban az erődrendszer magvát alkotta. Komárom 1849-es hadi térképén *Csillag sáncz*-ként van feltüntetve.

Az erődrendszer ismertetett helynevei jelzős szerkezetűek, illetve összetételűek. A tárgyalt építménynevekben a következő köznévi utótagok szerepelnek:

bástya – 1. ’az erődítmény falából kiugró, a fal fölé emelkedő félkör vagy sokszög alakú építmény’, 2. ’egyenes oldal- és homlokzati falakkal rendelkező erődelem’

erőd – ’minden irányban védhető, zárt katonai építmény’

félhold – ’a bástya csúcsa előtt, a vizesárokban felépített félhold alakú védmű’

hídfő – ’a hídnak a parthoz kapcsolódó építménye, katonailag megerősített terület, amely a folyami átkelés biztosítására szolgált’

kapu – ’az építményen található, ki- és bejárásra hagyott, szabadba vezető nagyobb nyílás, illetve ennek zárható, ajtószerű szerkezete’

palánk – ’farakásokból, cölöpökből, karókból épített erőd’

ravelin – ’elősánc, a várfal elé épített, rendszerint két bástya között a várárokba szögellő sánc, pajzsgát’

vár – ’falakkal, bástyákkal megerősített, katonai védekezésre alkalmas hely’

vonal – ’egymáshoz kapcsolódó védművek (bástyák) hosszabb sora, vonulata’.

A komáromi erődrendszer helynevei fontos lokalizációs pontokat jelöltek a történelem folyamán. A nemzeti műemlékké nyilvánított erődrendszer Komárom egyik legjelentősebb kulturális emlékévé vált.

Hivatkozott irodalom

GRÁFEL LAJOS 1999. *Nec arte nec marte. A komáromi erődrendszer.* Komárom.
KECSKÉS LÁSZLÓ 1984. *Komárom, az erődök városa.* Budapest.

BAUKO JÁNOS

JÁNOS BAUKO, **Toponyms of the fort system in Komarno**

The study deals with the toponyms of the fort system in Komarno from onomastic point of view. These names of human establishments are grouped according to the motivation of naming. The names of the Old Fortress and those of the New Fortress refer to age and time. In the investigated corpus the most frequent names are the ones that refer to a person: *Ferdinand Gate*, *Leopold Gate*, *Madonna Bastion*, *Saint Christopher Bastion*, *The Palatine Line*, etc. Names of toponymic origin refer to hydronyms (*The Vag Line*, *The Danube Bridgehead*) and to place-names (*Fort Igmand*). Some bastions of The Palatine Line are identified with numbers: *Bastions I–XI*. The name *The Danube Bridgehead* refers to the shape of the fort system. The toponyms of the fort system proved to be important location points in the course of history.